

Ο Νίκος Θέμελης, στενός συνεργάτης του Κώστα Σημίτη, έκανε την είσοδό του στη λογοτεχνία το 1998, σάρωσε στις πωλήσεις και καθιερώθηκε με την τριλογία «Αναζήτηση», «Ανατροπή», «Αναλαμπή» που χαρακτηρίστηκε ως το ιδεολογικό μανιφέστο του εκσυγχρονισμού, ενώ πέρυσι κυκλοφόρησε το έβδομο μυθιστόρημά του: η «Συμφωνία των ονείρων»

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΝΙΚΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ ΠΟΥ ΕΦΥΓΕ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ

Εγγραφε... προφορικά και «περνούσε γραμμή»

Της **Μικέλας Χαρτουλάρη**

Όταν αρρώστησε βαριά ο Νίκος Θέμελης και πονούσε πολύ, πάλευε με τις παραισθήσεις που του προκαλούσαν τα ισχυρά αναλγητικά και έβαζε στοιχήματα με τον θάνατο ότι θα προλάβει να συμπληρώσει το συγγραφικό του όραμα. Τότε οι συνεντεύξεις δεν γίνονταν πια στο γραφείο του αλλά στο σπίτι του. Καθόμασταν στο ζεστό και φιλικό καθιστικό της μονοκατοικίας του στου Παπάγου, με το τσάι που ετοίμαζε η τρυφερή σύντροφός του Μαριάννα, και όταν τελείωνε η συζήτησή μας με ανέβαζε κουτσαίνοντας στο επάνω πάτωμα να μου δείξει με καμάρι το καβαλέτο του και τους πίνακές του. Ημιτελείς και ολοκληρωμένοι, παραστατικοί με μια μεταφυσική διάσταση όλοι τους, αυτοί αποτελούσαν τη βάση στα εξώφυλλα των μυ-

θιστορημάτων του. «Η ζωγραφική», μου έλεγε, «ήταν η δημιουργική μου διέξοδος από τα γυμνασιακά μου χρόνια μέχρι που ανέλαβε πρωθυπουργός ο Σημίτης». Τότε, το 1996, αποφάσισε να δοκιμάσει τις δυνάμεις του στη λογοτεχνία που τελικά απορρόφησε όλο τον ελεύθερο χρόνο του. Ήταν 49 ετών, αφιερωμένος στο όραμα του εκσυγχρονισμού πριν ακόμη η λέξη αυτή γίνει πολιτικό σύνθημα, και δεν έκανε κοινωνική ή κοσμική ζωή, αλλά και δεν του περίσσευε χρόνος. Για να προλάβει λοιπόν, έγραφε... προφορικά! «Μιλώ στο κασετόφωνό μου διότι τα χέρια μου δεν τρέχουν με την ταχύτητα του μυαλού μου. Μετά, όταν δακτυλογραφηθεί το κείμενο, αρχίζω το χτένισμα. Πά-

ντα όμως έχω στο μυαλό μου ως αφετηρία τη φέρουσα ιδέα. Την «Αναζήτηση», την «Ανατροπή», την «Αναλαμπή»...».

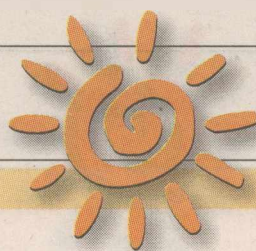
Τα βιβλία του απαντούν στο αίτημα που κυριάρχησε μετά το 1981 για αλλαγή της νοοτροπίας και μεταβολή των συνειδήσεων στην ελληνική κοινωνία

Αυτό που πάνω απ' όλα ξεχώριζε τον Θέμελη απ' τους μπεστσελερίστες της εποχής του δεν είναι μόνο ότι έγραφε μυθιστορήματα ιδεών με υψηλή δόση λογοτεχνικότητας. Ήταν ότι είχε σχέδιο. Και τα επτά βιβλία που κυκλοφόρησε από το 1998 έως το 2010 απαντούν στο αίτημα που κυριάρχησε μετά το 1981 για αλλαγή της νοοτροπίας και μεταβολή των συνειδήσεων στην ελληνική κοινωνία. Και αυτό είναι ιδιαίτερα σημα-

ντικό αν υπολογίσει κανείς ότι όλα τα βιβλία του μαζί έχουν ξεπεράσει σε πωλήσεις τα 815.000 αντίτυπα! Να κάτι που δεν έχει χωνέψει το λογο-

τεχνικό σινάφι, το οποίο άργησε να αποδεχτεί το γεγονός πως ένα πολιτικό πρόσωπο έγραφε βιβλία με λογοτεχνικές αρετές και κέρδισε με το σπαθί του το ευρύ κοινό ως πεζογράφος. «Ο Θέμελης διερευνά με τι υλικό θα φτιάξουμε τη νέα εθνική συνείδησή μας για να σταθούμε όρθιοι στα πόδια μας» είχε πει χαρακτηριστικά το 2003 ο καθηγητής Αντώνης Λιάκος, ο άτυπος σύμβουλός του σε ζητήματα σύγχρονης Ιστορίας. Και παρουσιάζοντας την «Αναλαμπή» (που κλείνει την τριλογία ζωντανεύοντας την περίοδο 1910-1934 των μεταρρυθμίσεων του Βενιζέλου, τις οποίες υπονόμεισαν οι ελλαδίτες αστοί), σημείωνε πως «τέτοια λογοτεχνικά έργα συμβάλουν στη διαμόρφωση ιστορικής κουλτούρας».

➤ **Περισσότερα για τον Νίκο Θέμελη στις σελ. 4-5**

Μία σημαντική απώλεια μετρούν από το απόγευμα του Σαββάτου οι χώροι της πολιτικής και των γραμμάτων μετά τον θάνατο του 64χρονου Νίκου Θέμελη, ο οποίος τα τελευταία χρόνια έδινε μάχη με τον καρκίνο.

Η κηδεία του θα γίνει στις 5.30 μ.μ. από το Κοιμητήριο του Παπάγου. Ο Θέμελης υπήρξε μέχρι τις τελευταίες ημέρες της ζωής του ο πιο στενός συνεργάτης του Κώστα Σημίτη, ενώ διετέλεσε διευθυντής τόσο του πρωθυπουργικού όσο και του πολιτικού γραφείου του πρώην πρωθυπουργού. Ο πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου στη συλλυπητήρια δήλωσή του κάνει λόγο για «ένα στέλεχος με συνεπή παρουσία και μεγάλη συμβολή στην πολιτική ζωή της χώρας και στις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ», όπως επίσης για «έναν καταξιωμένο συγγραφέα με πλούσιο και πρωτοπόρο έργο που παρακολουθεί με μία σύγχρονη ματιά την πορεία και τις αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας». Τα θερμά τους συλλυπητήρια εξέφρασαν επίσης και ο υπουργός Πολιτισμού Παύλος Γερουλάνος, όπως επίσης και ο γραμματέας του Εθνικού Συμβουλίου του ΠΑΣΟΚ Μιχάλης Καρχιμάκης. Δήλωση για τον θάνατο του Νίκου Θέμελη έκανε και ο υπεύθυνος του Τομέα Πολιτικής Ευθύνης Πολιτισμού της ΝΔ Θανάσης Δαβάκης μιλώντας για σημαντική απώλεια. Επίσης, ο πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΣΥΡΙΖΑ Αλέξης Τσίπρας δήλωσε ότι ο Νίκος Θέμελης υπήρξε πάντα ηθικός και αξιοπρεπής. Ο πρόεδρος της Δημοκρατικής Αριστεράς Φώτης Κουβέλης έκανε λόγο για το πνευματικό και πολιτικό ήθος που διέκρινε τον εκλιπόντα, ενώ η πρόεδρος της Δημοκρατικής Συμπαχίας Ντόρα Μπακογιάννη ανέφερε ότι ο Νίκος Θέμελης διακρίθηκε για το ήθος και την εντιμότητά του.

Οι οικείοι του ζητούν αντί για στεφάνια να κατατεθούν προσφορές στην Action Aid.

Στο φιλικό καθιστικό της μονοκατοικίας του στο Παπάγου ο Νίκος Θέμελης ζούσε περιστοιχισμένος από τους πίνακες που ζωγράφιζε και τους οποίους χρησιμοποιούσε ως βάση για τα εξώφυλλα των βιβλίων του

ΝΙΚΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

«Δεν πιστεύω ότι τα μυθιστορήματά μου εκπέμπουν μηνύματα»

Ο σύμβουλος του Κώστα Σημίτη κράτησε διακριτές τις ιδιότητες του πολιτικού και του συγγραφέα. «Δεν ήθελα το ένα σκάφος να υπηρετεί το άλλο», τόνιζε και δεν έψαχνε ευκαιρία να προβληθεί στα δημόσια πράγματα. Ωστόσο, περνούσε πολιτική γραμμή με τα μυθιστορήματά του

Τα μυθιστορήματά του Θέμελη (ακόμη και το «Μια ζωή, δυο ζωές» του 2007 που δεν είναι ιστορικό αλλά εξομολογητικό - υπαρξιακό) ταξιδεύουν το κοινό στον Ελληνισμό που μεγαλούργησε στα Βαλκάνια και την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο γύρισμα του 19ου αιώνα προς τον 20ό και παρακολουθούν τις εκδοχές της ελληνικής ιδιαιτερότητας στον

ελλαδικό χώρο από το 1910 μέχρι το 1990. Εμμεσα όμως συνθέτουν ένα οξυτονο πολιτικό σχόλιο του συγγραφέα στην ιδεολογία, τη νοοτροπία, την παθολογία, τις πρακτικές και τις αγκυλώσεις των πολιτικών, των αστών, των διανοουμένων και των απλών πολιτών, με τους οποίους διασταυρώθηκε στα 30 χρόνια που ακολούθησαν την «Αλλαγή».

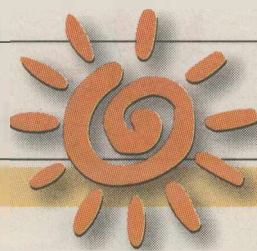
Η μοναδική φορά που ο Θέμελης

ενημέρωσε τον πρωθυπουργό του (και πήρε το «ελεύθερο») ήταν με αφορμή τη συζήτηση για τη συνέχεια του Ελληνισμού στην «Αναλαμπή», η οποία θα μπορούσε να έχει πολιτικό κόστος. Εκεί καταδικάζει, μέσω των ηρώων του, όλους εκείνους - ακόμα και στελέχη του ΠΑΣΟΚ - που εξαρτούν τη σύγχρονη εθνική μας ταυτότητα από την παθητική λατρεία των προγόνων, καλλιε-

ρώντας τελικά έναν μεγαλοϊδεατισμό. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι ο Αντώνης Λιάκος είχε επισημάνει πως «η τριλογία του Θέμελη είναι η σάγκα του εκσυγχρονισμού». Ο ίδιος ωστόσο ο συγγραφέας της χρησιμοποιούσε πολύ διακριτικές εκφράσεις. «Δεν πιστεύω ότι τα μυθιστορήματά μου εκπέμπουν μηνύματα, μπορούν όμως να βοηθήσουν στη διαδικασία αυτογνωσίας και αυτοσυνειδησίας του αναγνώστη», έλεγε στα «ΝΕΑ» το 2003. Και το 2008 με αφορμή τις «Αλήθειες των άλλων» - το μυθιστόρημα που σπληνέυε τα ιδεολογήματα που μας καταδυναστεύουν και κατέρριπτε συλλογικούς μύθους, λ.χ. για τον ηρωικό θάνατο του Κ. Παλαιολόγου - συμπλήρωνε: «Το θέμα δεν είναι να πετάξεις, να αποδιώξεις το παρελθόν. Είναι το πώς στέκεσαι απέναντί του: γονυπετής ή κριτικά».

Το ενδιαφέρον πάντως στοιχείο στη βιογραφία του, που τον ξεχωρίζει από πολλά στελέχη του εκσυγχρονιστικού ΠΑΣΟΚ, είναι ότι αν και παιδί του Εμφυλίου (γεννήθηκε το 1947) δεν ταυτίστηκε με τους Λαμπράκηδες που μεσουρανούσαν στη νεολαία της εποχής του. «Η μητέρα μου ήταν οργανωμένη στο ΚΚΕ και

ο πατέρας μου διανοούμενος αριστερός, έζησα λοιπόν το κλίμα των διώξεων από μέσα, ήξερα τι σημαίνει Στάλιν και Ηλιού και χειραφετήθηκα πολύ νωρίς - ήδη από το 1964 - μέσα από τα προσωπικά μου διαβάσματα», είχε δηλώσει πέρυσι στα «ΝΕΑ». Από πολύ νωρίς λοιπόν υιοθέτησε «τις αξίες και τις αρχές της Σοσιαλδημοκρατίας», παρότι τότε δεν υπήρχε ακόμα κανένα ελληνικό κόμμα που να τις εκφράζει. Αυτές τις αρχές απηχεί και η «Συμφωνία των ονειρών», το τελευταίο μυθιστόρημά του που κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 2010 και συμπληρώνει την Τριλογία του. Είναι το κύκνειο άσμα του και το πιο σκληρό και αντιδεξιό μυθιστόρημά του, που αποτυπώνει την περίοδο 1947-1990 και κλείνει όταν κλείνει και η εποχή του Ανδρέα Παπανδρέου. Το 1998 στην «Αναζήτηση» είχε αναδείξει τη σύγκρουση του παραδοσιακού κόσμου με τη νεωτερικότητα. Το 2000 στην «Ανατροπή» είχε σταθεί στις δύο εκδοχές της νεωτερικότητας, προβάλλοντας τη σύγκρουση του αστικού φιλελευθερισμού με τις επαναστατικές κομμουνιστικές ιδέες. Το 2003 στην «Αναλαμπή» αποτύπωνε τη σύγκρουση ανά-

Με τον Κώστα Σημίτη και τον τότε υπουργό Αμυνας Γιάννο Παπαντωνίου, όταν η Ελλάδα αναλάμβανε την προεδρία της ΕΕ

Ο Κώστας Σημίτης και η «Αναζήτηση»

Γεννημένος στην Αθήνα το 1947, ο Νίκος Θέμελης πήρε πτυχίο από την απαιτητική Γερμανική Σχολή και σπούδασε νομικά στη Θεσσαλονίκη και στη Γερμανία, όπου το 1975 πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα σε θέματα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Αργότερα εργάστηκε και στη Νομική Υπηρεσία του Συμβουλίου Υπουργών στις Βρυξέλλες. Ήταν 34 χρονών το 1981 όταν άρχισε να συνεργάζεται με τον Κώστα Σημίτη που είχε αναλάβει τότε το υπουργείο Γεωργίας (1981-85). Τον ακολούθησε και στα υπουργεία Εθνικής Οικονομίας (1985-87), Παιδείας και Θρησκευμάτων (1989-90), Βιομηχανίας, Ενέργειας, Ερευνας, Τεχνολογίας και Εμπορίου (1993-95). Και τον Ιανουάριο

του 1996 τον ακολούθησε στο Μέγαρο Μαξίμου, έγινε το δεξί του χέρι και... άρχισε να γράφει μυθιστορήματα. Το πρώτο του, η «Αναζήτηση» (Κέδρος), τον έφερε στην κορυφή των πωλήσεων το 1998 και τον επέβαλε ως έναν από τους σημαντικότερους έλληνες συγγραφείς ιστορικών μυθιστορημάτων. Ήταν 51 χρονών και συνέχισε με έξι ακόμη μπεςτ σέλερ: «Η Ανατροπή» (2000) που τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Μυθιστορηματος και το Β' Βραβείο του περιοδικού «Διαβάζω», «Η Αναλαμπή» (2003), «Για μια συντροφιά ανάμεσά μας» (2005), «Μια ζωή, δυο ζωές» (2007), «Οι αλήθειες των άλλων» (2008) και το κύκνειο άσμα του, η περσινή «Συμφωνία των ονείρων».

μεσα στους αστούς που κουβαλούσαν ακόμα τη λογική των τσιφλικάδων και σε εκείνους που μετέφεραν τις ιδέες των αστών της Δύσης, καταλογίζοντας το ναυάγιο της μεταρρυθμιστικής πολιτικής του Βενιζέλου στους ελλαδίτες αστούς και κλείνοντας το μάτι στον κουτσό εκσυγχρονισμό του Σημίτη. Και πέρυσι συμπλήρωσε την επική τοιογραφία του σχολιάζοντας την πολιτική κουλτούρα των νικητών της πρόσφατης Ιστορίας μας. Μια κουλτούρα που κατά τη γνώμη του κράτησε τη χώρα στην τροχιά της συντήρησης και κατέληξε βαρίδι για την πρόοδο του τόπου. Όπως έλεγε χαρακτηριστικά, «σήμερα έχουμε μια Δεξιά η οποία δεν αντιστοιχεί, δεν συντονίζεται, με τα συντηρητικά ευρωπαϊκά κόμματα που αναδύθηκαν μετά τον πόλεμο. Και από την άλλη έχουμε μια κοινωνία που, εξασκώντας το δημοκρατικό της δικαίωμα, αβαντάρει με την ψήφο της την πολιτική ταυτότητα μιας ΕΡΕ της εποχής μας. Στην Ελλάδα δεν έχει υπάρξει συντηρητικό κόμμα κοινωνικής ευθύνης». Υπάρχει πάντως ένα θέμα που διατρέχει όλα τα μυθιστορήματα του Θέμελη, που τα επεξεργάζονταν και τα ψείριζε με την επιμε-

λήτριά του Ελένη Μπούρα, την οποία και ακολούθησε μετακομίζοντας πέρυσι τέτοια εποχή από τον Κέδρο στο Μεταίχμιο. Είναι το ζήτημα της παιδείας, που την εννοούσε ως μια διαφορετική κοσμοαντίληψη, «με βάση τις αρχές της ελευθερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της δημοκρατίας», που να παρέχει αντιστάσεις «στον αγοραίο νεοφιλελευθερισμό, στη φαυλότητα» και μόνον αυτή κατά τη γνώμη του θα μπορούσε

να απελευθερώσει τον Έλληνα από τα ιδεολογήματα που τον παγιδεύουν. Χαρακτηριστικά, τον περυσινό Οκτώβριο έλεγε στα «ΝΕΑ»: «Η Παιδεία δεν είναι πανάκεια, αλλά είναι όρος sine qua non χωρίς τον οποίο χτίζουμε απλώς σε άμμο». «Δεν μετράει μόνον η παιδεία που δίνουν τα ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Υπάρχει και η παιδεία που διαχέεται πολυφωνικά, καθημερινά από

τους διαμορφωτές της κοινής γνώμης (πολιτικούς, δημοσιογράφους, συνδικαλιστές κ.ά.) και που αναπαράγεται διαρκώς. Αν δηλαδή η Διαμαντοπούλου αλλάξει το εκπαιδευτικό σύστημα και καταφέρει να βρει την τέλεια λύση αλλά ο τηλεοπτικός πολτός παραμένει αναλλοίωτος, τότε η οποιαδήποτε λύση της θα γίνει σκόνη. Από αυτή την άποψη οι πολιτικοί έχουν τεράστια ευθύνη τόσο ως πρότυπα όσο και ως αντι-πρότυπα, αλλά δεν αρκούν ούτε για την ακμή ούτε για την καταστροφή της χώρας. Ούτε οι πολιτικοί λοιπόν είναι πανάκεια για να λυθούν τα προβλήματα. Τι νομίζετε; Παιδεία, υγεία, διαφάνεια, λειτουργία δημοκρατικών θεσμών, εντιμότητα, τώρα προέκυψαν; Όχι. Είναι διαρκή ελλείμματα που συνθέτουν τη σερνάμενη υστέρηση και κρίση αυτής της κοινωνίας. Και όσες προσπάθειες γίνονται, αποδεικνύονται σισύφειες. Γιατί; Διότι η κυρίαρχη κουλτούρα και οι νοστροπίες που βρίσκονται στον πυρήνα της, σπρώχνουν τα πράγματα προς τα κάτω, προς τα πίσω. Ακόμα και οι καλύτεροι έχουν φτάσει στα όριά τους».

Με τον Θεόδωρο Πάγκαλο όταν ήταν υπουργός Εξωτερικών του Κώστα Σημίτη

Ενας σπάνιος άνθρωπος

Του **Γιάννη Πρετεντέρη**

Ο Νίκος Θέμελης ήταν ένας σπάνιος άνθρωπος. Και όχι μόνο για τα πληθωρικά και αδιαμφισβήτητα ταλέντα του. Ούτε απλώς επειδή συγκέντρωνε στο πρόσωπό του αρετές δυσεύρετες στα μέρη μας: συγκρότηση, εντιμότητα, ήθος – θα προσέθετα και αγωγή αλλά δεν ξέρω αν εξακολουθούμε να τη λογαριάζουμε στις αρετές... Ήταν σπάνιος επειδή έζησε τη ζωή με απόλυτη συνέπεια απέναντι στις ιδέες του, στις φιλίες του, στις επιλογές του. Επειδή ξεχείλιζε μια ανθρώπινη ποιότητα που σπανίζει. Έκανε πολιτική χωρίς να πολιτεύεται. Διαλεγόταν χωρίς να κολακεύει. Εγγραφε χωρίς να διευκολύνει – ούτε καν τον εαυτό του... Ενας πραγματικά σπάνιος άνθρωπος. Διότι ο Νίκος Θέμελης ήταν κάποιος που (πάνω απ' όλα) πορευόταν με μια σαφή αντίληψη για τη ζωή, για τους ανθρώπους, για τα πράγματα, για τον τόπο. Με έναν μίτο της Αριάδνης που τον οδήγησε με ασφάλεια (αλλά όχι με ευκολία) και

στην πολιτική και στη λογοτεχνία. Δεν είναι τυχαίο ότι η ποιότητα και η παιδεία του, οι αρετές και τα ταλέντα του, τον έφεραν σχεδόν φυσιολογικά και μάλλον αυτονόητα στη διαχρονική Μεγάλη Ιδέα του γένους, στον εκσυγχρονισμό. Τον υπηρέτησε στην πολιτική. Τον ανέδειξε στη λογοτεχνία. Με σεμνότητα και ανιδιοτέλεια, χωρίς δίψα για πλούτη, δόξες και αξιώματα. Πάντα διαισθητικός, πάντα μετριοπαθής, πάντα επιεικής – ακόμη και με εκείνους που δεν άξιζαν την επιεικειά του... Ο Νίκος Θέμελης ήταν από τους λίγους που πάσχισαν να μη βρεθεί ποτέ η Ελλάδα εδώ όπου βρίσκεται σήμερα. Στη δική του «Αναζήτηση» έψαχνε για μια Ελλάδα με ταυτότητα αλλά και με ορίζοντες. Με ρίζες και με προοπτικές. Έλληνας. Λόγιος. Κοσμοπολίτης. Ευπατρίδης. Κοινοτολός, ένας άγιος της πατρίδας. Και ένας σπάνιος άνθρωπος.

Νίκος Θέμελης

Η άλλη πλευρά της πολιτικής. Η ανεκτίμητος.

Τηλέμαχος Χυτήρης

Σκληρός ο θάνατος

Της **Αννας Φραγκουδάκη**

Ήταν νομικός ειδικευμένος στα ευρωπαϊκά θέματα, ζωγράφος, καλός γνώστης της κλασικής μουσικής και καλός μάγειρας. Στην ηλικία των σαράντα εννιά άρχισε να γράφει μυθιστορήματα που είχαν αμέσως μεγάλη εκδοτική επιτυχία. Το περυσινό τελευταίο του μυθιστόρημα, «Η συμφωνία των ονείρων», το έγραφε συνεπαρμένος και μαχόμενος με τον χρόνο, «να προλάβει», έλεγε, να το τελειώσει. Ζωγραφίζοντας και γράφοντας, εργάστηκε δίπλα στον Κώστα Σημίτη από την πρώτη του υπουργική

θέση το 1981 έως το τέλος της πρωθυπουργικής του οκταετίας το 2004, στο πλευρό του κάθε μέρα, σε όλες τις δύσκολες μάχες και τις μεγάλες επιτυχίες. Ήταν άνθρωπος σεμνός και αυτάρκης, ήπιος και συνάμα ισχυρός διαπραγματευτής, ανθρωπιστής και ακέραιος. Ήταν ευρωπαίσις, ριζοσπάστης και εκσυγχρονιστής, ικανός να ξεχωρίζει την παράδοση που πρέπει να κρατήσουμε ζωντανή από εκείνη που είναι τροχοπέδη της προόδου. Σκληρός ο θάνατος.